

KORTE BIJDRAGEN

HET PALEIS VAN BREDA

Recensie van: G.W.C. van Wezel, *Het paleis van Hendrik III, graaf van Nassau te Breda*, De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, (Zeist, Zwolle: Waanders Uitgevers, 1999, 447 blz.)

De Geïllustreerde Beschrijving van de Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst heeft sinds de verschijning van het eerste deel over de Baronie van Breda (1912) een lange ontwikkeling doorgemaakt. De serie was in eerste instantie bedoeld als een catalogus van het Nederlandse monumentenbestand, zonder kunsthistorische beschouwingen. Of, zoals de inleiding van het deel over Leiden en Westelijk Rijnland (1944) het nog formuleerde: 'Samenvattende kunsthistorische beschouwingen zoude men niet in de monumentenbeschrijving, wel het materiaal daarvoor'.¹ Recentere beschrijvingen hebben echter een meer cultuurhistorisch karakter gekregen. De algemene lijnen worden uitgezet, waarbinnen (sommige) monumenten worden behandeld. Binnen de reeks nemen de monografieën over gebouwen en complexen zoals de Dom in Utrecht, het Burgerweeshuis in Amsterdam of het landgoed Sint-Gerlach (1999) een aparte plaats in. Archivalische gegevens namen een grotere plaats in dan bij de algemene beschrijvingen het geval was. Toch was ook bij de eerste monografieën niet echt sprake van een uitgebreide kunsthistorische inbedding. De Geïllustreerde Beschrijving van het kasteel van Breda verschilt echter van haar voorgangers. Naast de beschrijving van het gebouw worden uitvoerige kunsthistorische inleidingen gegeven.

Het kasteel of paleis van Breda (1536-1544) is de belangrijkste residentie in renaissancestijl die in ons land bewaard is gebleven. Het werd gebouwd in opdracht van Hendrik III van Nassau (1483-1538), die met zijn nieuwe hof aan wilde sluiten aan de hofcultuur rond Karel V. Oorspronkelijk was het de bedoeling het paleis twee binnenhoven te geven; uiteindelijk is slechts één hiervan voltooid en dat pas 150 jaar na het begin van de

bouw (1686-1695). Veel van het oorspronkelijke materiaal is echter verdwenen in de periode vanaf 1827, toen het gebouw in gebruik werd genomen door de Koninklijke Militaire Academie.

Het boek bestaat uit twee delen: de geschiedenis en de beschrijving. In het deel geschiedenis worden de voorgangers van het kasteel behandeld evenals de omringende gebouwen die deel uitmaken of -maakten van het kasteelcomplex in de eerste helft van de zestiende eeuw. Hierbij moet gedacht worden aan onder andere de veertiende-eeuwse toren van Polanen, die tot 1827 heeft bestaan, en de galerij met toegangspoort en blokhuis uit 1534-1535, alsmede de fortificatie rond het paleis en de stad. De meeste aandacht gaat echter naar zaken die te maken hebben met de intocht van de renaissance in de Nederlanden en het gebruik van Italiaanse architecten. Van Wezel gaat erg ver door te stellen dat Hendrik III verantwoordelijk is geweest voor de introductie van deze stijl in de Lage Landen. Hij zou een Italiaans driemanschap naar Breda hebben gehaald: de architect Tommaso Vincidor voor het ontwerp van de gebouwen, de ingenieur Alessandro Pasqualini voor een vesting naar Italiaans systeem en de beeldhouwer Andrien de Seron om de klassieke vormtaal juist uit te voeren. Floris van Egmond (1469-1539) wordt hierdoor herleid tot een trendvolger van Hendrik III, terwijl hij de opdrachtgever van het eerste renaissancebouwwerk in de Noordelijke Nederlanden is: de kerktoren van IJsselstein (1532). Verder is Vincidor al in 1523 door Floris betaald voor een opdracht: meer dan tien jaar eerder dan Hendrik III! En passant worden alle architectonische werken voor Floris van Egmond, die veelal aan Pasqualini worden toegeschreven, op naam van Vincidor gesteld. De door Seron uitgevoerde galerijen van kasteel Buren zouden ook door Vincidor zijn ontworpen, terwijl Van Wezel later in het boek een getuigenverklaring uit 1543 aanhaalt, waarin meester Alexander als ontwerper van het kasteel te Buren wordt genoemd. Een vergelijkend onderzoek van de detailleringen – iets wat Van Wezel veelvuldig in het boek doet – van zowel IJsselstein als Breda was in dat licht nuttig geweest: de uitwerking van de zuilenorden blijkt bij beide bouwwer-

ken verschillend en zouden mogelijk iets hebben kunnen zeggen over het auteurschap.

Van Wezel wil met het boek bewijzen dat de oorsprong van het paleisontwerp Italiaans is en dat het klassieker is dan tot op heden gedacht. In de oudere literatuur werd de stijl van het gebouw veelal gezien als provinciaal: een Brabants aftreksel van een Frans aftreksel van de Italiaanse zuivere klassieke stijl. Van Wezel bestrijdt dit op grond van het argument dat een zuivere stijl niet bestaat, omdat er in de zestiende eeuw geen 'vastomlijnde definitie van een klassieke stijl met een aantal nauwkeurig omschreven kenmerken' heeft bestaan. Door Breda te vergelijken met contemporaine residenties in Landshut en Granada, met Italiaanse gebouwen en met opmetingen van klassieke gebouwen zoals overgeleverd in verschillende codices en prenten, komt de auteur tot de conclusie dat Breda tot de internationale top van de renaissance behoort.

Het uitgangspunt om de residentie te zien op Europees niveau lijkt gerechtvaardigd gezien de achtergrond van Hendrik III. Als opperkamerheer behoorde hij tot de intimi van Karel V; hoogstwaarschijnlijk was hij een sleutelpersoon in de toegang tot de persoon van de keizer. Het ligt voor de hand dat hij de stijl hanteerde die aan het hof gangbaar was. Wat echter het door Van Wezel gehanteerde begrip 'Italiaans klassiek' inhoudt, is onduidelijk. Hij wijkt af van de kunsthistorische terminologie zonder zijn nieuwe term te definiëren. In dit licht is het gebruik van de term 'hoogrenaissance' bevreemdend, omdat deze op hetzelfde kunsthistorische indelingsprincipe is gebaseerd dat eerder nog bij de term 'zuiver klassiek' was afgewezen. Daarbij is het jammer dat de hofcontext niet verder is doorgevoerd. Bij een dergelijke residentie van een dermate belangrijk persoon moet ook worden gekeken naar het gebruik van het gebouw en de daarmee in verband staande etiquette. De indeling van het gebouw hangt immers hiermee samen: hofcultuur en architectuur zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Daarnaast was het interessant geweest om te zien of met het veranderen van de stijl ook de etiquette en gebouwindeling was gewijzigd. Is het paleis van Breda wezenlijk anders dan bijvoorbeeld het kasteel van

Heverlee bij Leuven, dat zo'n twintig jaar eerder in laatgotische stijl gebouwd werd voor Willem van Croy (1458-1521), opperkamerheer van Karel V in de periode voor Hendrik III? Of is de nieuwe stijl niet meer dan een cosmetische verandering?

Een terugkerend thema in de bestudering van het paleis is de vraag of de huidige binnenhof oorspronkelijk niet uitgebreid had moeten worden met een (kleinere) tweede. Van Wezel komt hierbij tot een reconstructie van het oorspronkelijke plan, waarbij hij de kapel, die in het uitgevoerde kasteel tegen de middenvleugel was gebouwd, verplaatst naar de tweede, niet uitgevoerde binnenhof. Het idee dat de kapel niet op de oorspronkelijke plaats was gebouwd, baseert hij op de vondst van een dichtgezet venster op de plaats waar de kapel aansloot op de grote zaal. Dat het paleis oorspronkelijk twee binnenhoven moest krijgen, lijkt waarschijnlijk gezien de bouwsporen. Dat de kapel echter op een andere plaats moest komen, lijkt minder plausibel in het licht van Van Wezels eigen theorie dat het paleis gebaseerd zou zijn op het klassieke Romeinse huis, waar de 'kapel' (basilica) juist wel bij de middenvleugel aansluit.

Het tweede deel van het boek sluit meer aan bij de voorgangers in de reeks door de uitvoerige beschrijving van het huidige gebouw en alles wat verdwenen is. Vooral de zestiende-eeuwse fase wordt hierin besproken en het lijkt niet waarschijnlijk dat komende onderzoekers hier nog veel aan toe zullen voegen. Van zo ongeveer alle onderdelen van het uitwendige natuursteenwerk is informatie aanwezig, wat de mogelijkheid geeft betrouwbare reconstructies te maken van het zestiende-eeuwse gebouw. Deze informatie is door mevrouw R. Royaards-ten Holt in prachtige reconstructietekeningen gevisualiseerd. Van Wezels beschrijving maakt pijnlijk duidelijk dat 'restauratie' meestal geen herstel, maar juist vernieuwing inhoudt, waardoor veel origineel materiaal verdwenen is. In de beschrijving neemt het interieur een veel minder belangrijke plaats in, omdat hier nauwelijks informatie over is.

Het is jammer dat een boek waarin zoveel informatie te vinden is, gebrekkig is ingedeeld. Hierdoor is het moeilijk even snel iets

op te zoeken. Doordat aanverwante zaken los van elkaar worden behandeld zijn vele verwijzingen en herhalingen noodzakelijk, die de leesbaarheid van het boek sterk verminderen. Zo is de keuze voor een Italiaans architect (hoofdstuk 6) direct verbonden met de persoon van Tommaso Vincidor (hoofdstuk 4), evenals de keuze voor een nieuwe stijl (3) en de hofstijl (5). De vraag rijst waarom deze zaken niet bij elkaar worden behandeld. Daarnaast is de plaatsing van de informatie in sommige gevallen vreemd. Hoofdstuk 9 behandelt de reconstructie van het ontwerp van de plattegrond, maar de bijbehorende tekening en het bewijs staan in het beschrijvende deel (hoofdstuk 10 en 11). Verder ontbreekt een conclusie, waardoor veel feiten blijven zweven en niet in een kader worden geplaatst.

Het boek draagt bij tot de vergroting van de kennis van het paleis van Breda: alle archivistische en bouwhistorische feiten met betrekking tot het zestiende-eeuwse paleis zijn erin vastgelegd. De vraagstelling van het boek had misschien meer cultuurhistorisch kunnen zijn: hofcultuur en -etiquette hadden mogelijk meer bij kunnen dragen tot een werkelijk inzicht in het gebouw dan de vraag of het nou wel of niet klassiek is. Het boek had daardoor ook beter gepast in de opzet van de Geïllustreerde Beschrijving dan nu het geval is. Daarnaast zou een strakkere indeling van het boek bijgedragen hebben aan de leesbaarheid en aan de mogelijkheid iets snel op te zoeken. Het is jammer dat Van Wezel zoveel materiaal aandraagt, maar het aan de lezer overlaat de conclusies te trekken.

Pieter Vlaardingebroek

1. E.H. ter Kuile, *De provincie Zuidholland*, De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, VII, eerste stuk ('s-Gravenhage, 1944) v.

'EEN ALLERNEETELIGST CHARACTER'

Recensie van: Hermine Manschot-Tijdink, *'Een allerneeteligst character'. Het Leven van Judith van Dorth (1747-1799)* (Aalten, Uitgeverij Fagus, 1999, XII+224 blz.)

Op 22 november 1999 was het exact tweehonderd jaar geleden dat Johanna Magdalena Catharina Judith van Dorth tot Harreveld (1747-1799) te Winterswijk werd geëxecuteerd. Hermine Manschot-Tijdink heeft dit feit aangegrepen om een uitvoerige, helder geschreven en fraai vormgegeven biografie over deze roemruchte freule te doen verschijnen. Judith van Dorth was roemrucht vanwege haar woorden en daden. Ze miste de zelfbeheersing en goede manieren die van iemand van haar stand verwacht werden; een tijdgenoot noemde haar een vrouw 'vervoerd door ongemasureerde passien, tot alle uitersten capabel'. Ook haar taalgebruik was niet zoals het hoorde; de term 'goddomy' was prominent in haar vocabulaire aanwezig.

Het gezin waaruit zij voortkwam zou tegenwoordig als problematisch aangeduid worden. Over de familie werd gezegd dat 'hunne tomelose driften nog paal nog perk' kenden. Vader Johan Adolf Hendrik Sigismund van Dorth tot 't Velde (1720-1798), moeder Jacoba Schimmelpenninck van der Oye (1711-1776) en jongere broer Gerrit Jurriën Johan Adriaan Adolf van Dorth tot Holthuysen (1755-na 1801) hadden alle drie een driftig en bij tijd en wijlen gewelddadig karakter. Van moeder is bekend dat ze met een bijl de deur van de kamer van dochterlief te lijf ging in een poging deze te openen.

Judith van Dorth was zeer zeker niet vrij van deze familietrekjes en dat zou haar in 1799 lelijk opbreken. Toen in september 1799 orangisten de Graafschap binnenvielen in een poging het erfstadhouderlijke gezag te herstellen, liet de freule zich niet onbetuigd. Judith van Dorth gaf door oranje versierselen en opruiende taal duidelijk te kennen aan welke kant ze stond, hoewel ze wist dat het Bataafse bewind dit verboden had en hierop de doodstraf gesteld had. Na het mislukken van de contrarevolutie werd Judith van Dorth dan ook gearresteerd en 'ten exempel' op 22 november 1799 geëxecuteerd.